

Thema 6: Lesblad Filosofie

Karma, ethiek en constructieve intentie.

De 'geschiedenis' van het begrip Karma

In de Oosterse filosofie en ook in het Boeddhisme speelt het begrip

'Karma' een belangrijke rol.

'Karma' heeft een eenduidige betekenis, het betekent 'handelen', en ook de vrucht van het handelen, de consequenties van de handelingen. Ook in onze taal hebben we daar beelden bij en uitspraken over: 'Wie zaait, zal oogsten'. 'Wie wind zaait, zal storm oogsten.'

Antropologisch gezien zijn er van oudsher ideeën over de cyclische aard van het leven.

In kleine gesloten gemeenschappen is het patroon:

1) Iemand sterft, gaat naar de voorouders, de broeders/zusters, en komt dan weer terug om zijn/haar plaats in de gemeenschap in te nemen.

In dit patroon is geen plek/positie van morele lading te vinden. In kleine gemeenschappen komt ieders handelen uiteindelijk altijd aan het licht en eventuele sancties volgen dan direct.

Wedergeboorte staat dan los van het vereffenen van morele schuld of lading, gewoonweg omdat de vereffening, het 'gelijktrekken' in het hier en nu gebeurt.

In de tijd van de Boeddha

Bij het ontstaan van grotere landbouwgemeenschappen, met grotere groepen en steden, verandert de sociale samenhang en wordt deze minder direct.

Dan zie je ook dat het patroon van wedergeboorte anders ingevuld wordt.

2) Iemand sterft, in het hiernamaals wordt de morele schuld vereffent en iemand keert weer terug. Het vereffenen van een morele schuld zie je ook terug in het Christendom: na het overlijden word je gewogen, worden je daden gewogen.

In het Indiase Vedische systeem is de terugkeer na de geboorte een vrij statisch gegeven, gezien de kaste-indeling. De 'kwaliteit' van de wedergeboorte is voornamelijk afhankelijk van kaste en geslacht. (vrouwen kunnen per definitie nooit verlichting bereiken).

Daarnaast zie je in het Indiase vedische systeem dat 'karma', 'handelingen', gaat over rituele handelingen. Goed karma gaat over het juist uitvoeren van rituelen. De enige groep die dat (zelf) kan doen zijn de Brahmanen (Brahmaanse mannen), de priesterskaste, en die verzekeren zich daarmee van een goede wedergeboorte.

Ook in het Vedische systeem zie je echter kleine ethische verschuivingen, waarbij gezegd wordt dat slechte handelingen (karma) leiden tot slechte(re) wedergeboorte. Dus negatieve handelingen leiden tot negatieve gevolgen. Maar in de grote lijn zie je dat Brahmanen hun hoge, overerfende positie danken aan hun grip op de rituelen, en niet aan hun ethische niveau van handelen.

Boeddhistische revolutie

Het Boeddhisme introduceerde een ware revolutie als het gaat om het begrip Karma. Boeddha reserveerde het begrip Karma niet zozeer voor de handelingen zelf als voor de intentie achter de handelingen.

'Negatief karma' zijn dan letterlijk 'handelingen vanuit een negatieve intentie', maar nog meer zijn het de **gevolgen** van handelingen met negatieve **intenties**.

De gevolgen van deze handelingen zie je op twee niveau's:

1) direct: bijv. je voelt je getriggerd en defensief en van daaruit ga je met iemand een gesprek aan, of beschuldigt deze persoon, of op een andere manier ontstaat een negatief geladen gesprek. Of je gaat het gesprek niet aan, maar gaat invullen waarom iemand iets gedaan zou hebben, etc. en daarmee wordt het contact met deze persoon heel moeizaam.

De relatie met deze persoon verandert en verslechtert, en je voelt je niet goed over het verloop.

2) langere termijn: de gevolgen van karma zijn werkzaam als zaden in de geest. In het vorige voorbeeld: je projecteert je eigen triggers naar anderen, of je vlucht weg in een 'verhaal'. Dat kan dan steeds meer een neiging worden, en uiteindelijk een gewoonte.

Negatieve handelingen/intenties leiden tot de dispositie van meer negatieve handelingen: van het één komt het ander. Bijvoorbeeld gebruik van geweld vergemakkelijkt gebruik van geweld in de toekomst. Karma/handelingen leiden tot disposities/tendensen/gewoonten, en deze zaden leiden altijd tot gevolgen. Als het niet in dit leven is, dan in een volgend leven. Dat is de Boeddhistische visie op reïncarnatie.

In de Boeddhistische visie leven we in een moreel universum, waarin je niet kan ontsnappen aan de gevolgen van je handelingen. Onbewuste neigingen zijn de brandstof voor doorgaande wedergeboorten die de imprint dragen van vorige levens.

Boeddhistische Kosmologie

Het Boeddhisme heeft een Kosmologie die uitgaat van verschillende werelden.

De wereld van de

- * De helse rijken: lijkt op de middeleeuwse beschrijvingen van de hel, of het vagevuur.
 - * Hongerige geesten: zij hebben dorst en honger, maar hebben een heel dun nekje, waardoor ze niets binnen kunnen krijgen. Lijkt op de Tantalus-kwelling.
 - * De Asura's en andere fantasie-wezens.
 - * Dieren.
 - * Mensen.
 - * De hemelen waar de goden wonen.
- (Bestaat uit: * 6 Hemelen van Begeerte.
 * 18 Hemelen van Vormen.
 * 4 Vormloze Hemelen.)

Deze kosmische werelden kan je ook zien als binnenwerelden, mensen die gevangen zijn in begeerte of haat of verslaving leven in de wereld van de Hongerige geesten, en hun dorst kan zolang ze in die geestestoestand zijn nooit werkelijk gelest worden.

De verschillende hemelen worden ook gezien als meditatieve stadia, en dat laat ook zien dat de 'werelden' zeker ook interne werelden zijn.

In het Boeddhisme zijn alle plaatsen in de cyclus van leven en dood, voorwereld, onderwereld, bovenwereld, gevuld met de ethische dynamiek van karma: negatieve intenties leiden uiteindelijk altijd, waar dan ook, op een moment tot negatieve gevolgen. En je handelingen/intenties bepalen in welke 'wereld' je opnieuw geboren zult worden.

Het begrip wedergeboorte kan je ook minder letterlijk nemen, en meer toepassen op hoe je tendensen meeneemt in allerlei situaties in je leven, en dat er vaak een neiging is steeds eenzelfde dynamiek te creëren, een cyclische herhaling.

Hoe zit het met wedergeboorte?

Voor veel mensen staat het idee van letterlijke reïncarnatie of wedergeboorte ver af van de eigen ervaring. Of mensen komen uit een Christelijke traditie waar dit idee expliciet verworpen wordt. En dit idee staat zeker ver af van wat de wetenschappelijke 'norm' is.

Ook ten tijde van de Boeddha was het idee van reïncarnatie een discussie-onderwerp, en werd ook niet door iedereen geaccepteerd. De Boeddha zelf noemde zijn directe inzicht in ervaringen van vorige levens, maar gaf ook aan dat dat het een onderwerp is waar je niet over moet speculeren.

Vanuit het standpunt van karma en reïncarnatie wordt een pragmatische redenering aangehouden: het is altijd een gunstige gok om erop te gokken dat goed karma in latere levens beloond wordt en negatief karma in latere levens tot negatief resultaat leidt.

Als je hier van uit gaat, ben je gemotiveerd tot positieve handelingen en intenties, en dat geeft je in ieder geval 'ethische vreugde' en plezier in dit leven, en (als het meezit) ook nog in latere levens. Ga je ervan uit dat negatieve handelingen geen gevolgen hebben, dan heb je minder motivatie tot positieve handelingen en intenties, en dat kan leiden tot vervlakking of zelfs verlies van moreel kompas en daarmee allerlei negatieve situaties.

En als er toch reïncarnatie is, draag je de gevolgen niet alleen nu, maar ook in een volgend leven.

Ook als samenleving hebben we natuurlijk een visie: wetenschappelijk materialisme heeft de neiging om zingeving en ethiek vanuit het publieke domein te verschuiven naar puur persoonlijke aangelegenheden, waardoor onze samenleving samenhang kan verliezen en kwetsbaarder wordt, onder andere onder de druk van de huidige crises.

Karma en verantwoordelijkheid

Negatieve handelingen/intenties leiden tot de dispositie van meer negatieve handelingen: van het één komt het ander. Bijvoorbeeld gebruik van geweld vergemakkelijkt gebruik van geweld in de toekomst. Karma/handelingen leiden tot disposities/tendensen/gewoonten, en deze zaden leiden altijd tot gevolgen.

Maar: ook met dergelijke negatieve disposities is altijd een keuze voor een nog negatievere richting of tot een iets positievere richting, dat is je intentie.

Er zijn Boeddhistische scholen die zeggen dat compassie betekent dat je bij een geweldpleger inleeft en zegt dat jij in zijn situatie ook vast hetzelfde gedaan zou hebben, dat er dus geen keuze was, en dat iemand daarom onze compassie verdient. Dit is pertinent niet Boeddhistisch en eigenlijk immoreel.

Boeddhisme neemt de pleger serieus en zegt dat er een andere keus mogelijk is, en biedt de handvatten om die keus werkelijkheid te maken. Boeddhistische compassie is het bieden van de handvatten waarmee iemand zichzelf kan genezen.

Tegelijk is er de erkenning dat een geweldpleger zelf ook lijder van dit geweld is, want de geweldpleger leeft continu in deze wereld van geweld. Er zijn vanuit deze visie Boeddhistische meditatie-programma's opgezet in gevangenissen. 'Vrij worden voordat je vrijkomt.'

De theorie van karma is een theorie van verantwoordelijkheid, om voordat je dingen doet te overwegen wat de gevolgen zijn.

Dit was binnen het Boeddhisme ook een duidelijk discussiepunt: verminderde toerekeningsvatbaarheid bestond in het Boeddhisme ook voor karmische gevolgen.

De theorie was bedoeld om mensen aan te sporen tot de ontwikkeling van een juiste geestsgesteldheid waarmee negatieve gevolgen en lijden voorkomen werden. Mensen reageren echter vaak achteraf, en als iets negatiefs gebeurt is de vraag: Waarom ik?

Terwijl toen het goed/makkelijk ging er misschien geen bekommernis was over de gevolgen van eigen handelen voor anderen, of voor het lijden van anderen.

Wat reïncarneert er dan?

De Boeddhistische visie van 'Anatman': er is geen onveranderlijke ziel of essentie, en de visie op reïncarnatie, leidt tot de vraag: Wat reïncarneert er dan?

Als je kijkt naar het proces van slapen en wakker worden, kan je zeggen dat bij ontwaken je de stroom van bewustzijn als het ware weer oppakt bij waar je gebleven was.

Voor Boeddhisme geldt dat iets dergelijks ook opgaat voor vorige levens. Na een interval tussen dood en een volgend leven pak je in het volgende leven je stroom van bewustzijn weer op, met daarbij ook disposities of tendensen die je opgebouwd hebt.

Als je verlicht raakt dan krijg je een aantal capaciteiten, o.a. het vermogen terug te kijken naar vorige levens.

In Boeddhistische theorie-vorming is dit gegeven uitgebreider uitgewerkt, met verschillende visies.

Onder andere zijn er theorieën die erop gericht zijn om het proces van reïncarnatie te analyseren om ze invloed te kunnen uitoefenen op een gunstige uitkomst.

Gemotiveerd door angst of door compassie

In de voor-moderne tijd had religie of levensbeschouwing een duidelijke 'ordenende' functie: hoe kan je grip krijgen op een grillige en onvoorspelbare wereld waarin je als mens relatief kwetsbaar bent. Net als in de Christelijke godsdienst kan een visie van karma ertoe leiden dat mensen goed willen handelen vanuit angst voor 'hel' of 'hongerige geesten'.

Voor onze moderne geest, is dat toch wel erg bijgelovig. Maar de visie van karma of reïncarnatie kan ook input geven voor compassie. Dat je kan zien hoe iemand in eigen negatieve tendensen verstrikt raakt, en hoe je je daar compassievol mee kan verhouden. Idem naar jezelf toe.

Mahāyāna: gebonden door karma of compassie

Het Boeddhistische beeld is dat negatief karma je gebonden houdt aan de cyclus van leven en dood, aan een steeds herhalende cyclus. Het ideaal is deze cyclus te doorbreken en vrij te worden.

In het latere Boeddhisme, in de Mahāyāna, komt hier een andere visie. Zeker blijft de visie op karma en reïncarnatie aanwezig, maar in een bepaald stadium van ontwikkeling vervalt het gewone begrip van karma. Bij een bepaalde ontwikkeling zijn de intenties van die persoon veelal niet op zichzelf gericht, maar op het goed van het grote geheel, of op het welzijn of groei van anderen.

Dit is het ideaal van de Bodhisattva, iemand die gemotiveerd wordt door compassie, en die gebonden wordt door compassie voor anderen. De Bodhisattva kan ook in de negatieve werelden verblijven, om zo te zijn bij diegenen die hier lijden. In de sutra's wordt dit heel kleurrijk beschreven, de verschillende werelden. Maar in onze eigen situatie betekent dit of je met iemand in het donker kan zijn. Met het lijden van iemand kan zijn, met de onvrijheid etc.

De Bodhisattva lijkt zich niet meer te bewegen in de normale polariteiten van goed en kwaad. Dan doet iemand wat nodig is, dat wordt in Boeddhisme 'skillful means' genoemd, vaardig handelen.

Zeker in de Zen-traditie zijn er veel verhalen en voorbeelden van leraren die erg onconventioneel gedrag vertoonden, schreeuwden tegen hun leerlingen, of Boeddha-beelden verbrandden, etc.

Dit wordt dan 'skillful means' genoemd, dit gedrag kan je niet beoordelen vanuit een gebruikelijke meetlat, maar moet je bezien op de intenties en ook de uitkomsten ervan (met name of de ontvanger ervan kan voelen dat het positieve beweging creëert).

What the Buddha Thought
Richard Gombrich

Verder lezen:
Richard Gombrich
What the Buddha thought